

7. Добіна Т. Г. Творча спадщина Бориса Лятошинського в контексті українського культуротворення (20-60-ті роки ХХ ст.): дис. канд. культурології: 26.00.01. Маріупольський державний університет. Маріуполь, 2018. 213 арк. Бібліогр.: арк. 186-210.
8. Прилуцька А. Є. Театральне дійство як соціокультурний феномен: автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.04. Харківський державний університет. Харків, 1999. 18 л.
9. Сілаєва Т. О. Філософія: Курс лекцій. Тернопіль: СМП «Астон», 2003. 261 с.
10. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнього дня. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2004. 539 с.
11. Чирков О. С. Житомирський театр: учора й сьогодні. Нариси. Житомир: Полісся, 2014. 144 с.: іл.
12. Чорненський Я. Я. Культурологія. Теорія. Практика. Самостійна робота: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 392 с.

References

1. Abrashkevichus G. A. (2011). Theatre space in the system of modern culture. Proceedings from the 5th International Scientific and Creative Conference of students, undergraduates, postgraduates and young scientists «Cultural and artistic environment: creativity and technology». (pp. 3-5). Kyiv: NAKKKiM [In Russian].
2. Aryarskyj M. A. (2001). Applied cultural studies: monograph. Sankt-Peterburg: Ego [In Russian].
3. Ball G. O., Myedintsev V. O. (2011). Personality as an individual mode of culture and as an integrative quality of the personality. Goryzonty osvity, 3, 7-14 [In Ukrainian].
4. Batrakova S. N. (2004). Methodological problems of formation of pedagogical process of formation of the integral personality. Mir psihologii, 4, 183-193 [In Russian].
5. Gerchaniv's'ka P. E. (2015). Cultural studies: terminological dictionary. Kyiv: NAKKKiM. 439 p. [In Ukrainian].
6. Grotovskij E. (2003). From poor theatre to art-guide (N. Bashinjagyan, Trans). Moscow: Artyst. Rezhisser. Teatr [In Russian].
7. Dobina T. G. (2018). Creative heritage of Boris Lyatoshinsky in the context of Ukrainian cultural creation (20-60-ies of XX century). Doctor's thesis. Mariupol': MDU [In Ukrainian].
8. Prylucz'ka A. Ye. (1999) Theatrical performance as a socio-cultural phenomenon. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: Kharkiv's'ky'j derzhavny'j universytet [In Ukrainian].
9. Silayeva T. O. (2003). Philosophy: a course of lectures. Ternopil': SMP «Aston» [In Ukrainian].
10. Huizinga, J. (2004). Homo Ludens. In the shadow of tomorrow. Moscow: ООО «Izdatel'stvo AST» [In Russian].
11. Chirkov, O. S. (2014). Zhytomir theatre: yesterday and today. Essays. Zhytomir: «Polissya» [In Ukrainian].
12. Chornen'kiy Ya. (2004). Cultural Studies. Theory. Practice. Independent work: train aid. Kyiv: Tsentr navchal'noy literatury [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 3.09.2019

Прийнято до публікації 1.10.2019

УДК 008

<https://doi.org/10.32461/190661>

Шворак Інна Юріївна,

здобувач Національної академії керівних
кадрів культури і мистецтв

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3803-1289>

Inna.folk@gmail.com

ГЕНДЕРНІ СУБКУЛЬТУРИ У ВЕСІЛЬНІЙ ТРАДИЦІЇ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ ЯК СОЦІАЛЬНО-МІФОЛОГІЧНА СТРУКТУРА

*Гендер є інституцією, котру можна порівняти
з економікою, сім'єю та релігією
за своїм значенням та наслідками.*

Джудіт Лорбер

Метою роботи є вивчення статево-вікової стратифікації у весільному обряді Потур'я – одного із субареалів історико-етнографічної Західної Волині. **Методологія** дослідження спирається на застосування системно-структурного, інтегративного методів. **Наукова новизна:** 1) вперше розглянуто весільну традицію Потур'я в контексті гендеру; 2) вперше представлені результати польових досліджень авторки протягом 2011–2015 рр. **Висновки.** У весільному обряді Західної Волині брали участь усі без винятку представники чотирьох гендерних субкультур: дитячої, молодіжної, жіночої та чоловічої, проте обрядові ролі учасників були різними і залежали від їхнього соціального статусу в громаді. Гендерна стратифікація, як соціально-міфологічна

структура, у весільному обряді має чіткий розподіл ролей в кожній обрядодії, ретранслює сімейний та соціальний устрій місцевого населення у другій половині XIX-XX ст., а також має безпосередній вплив на формування у дітей та молоді уявлень про правила соціального устрою.

Ключові слова: гендер, міфологія, соціальний міф, Західна Волинь, гендерні субкультури, весільний обряд, весільні ролі, громадсько-соціальний устрій.

Шворак Інна Юрьевна, соискатель Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Гендерные субкультуры в свадебной традиции Западной Волыни как социально-мифологическая структура

Целью статьи является изучение гендерно-возрастной стратификации в свадебном обряде Потурья – одного из субареалов историко-этнографической Западной Волыни. **Методология** исследования основывается на системно-структурном и интегративном аналитических подходах. **Научная новизна:** 1) впервые рассмотрена свадебная традиция Потурья в контексте гендера; 2) впервые представлены результаты полевых исследований автора в течение 2011–2015 гг. **Выводы.** В свадебном обряде Западной Волыни участвовали все без исключения представители четырех гендерных субкультур: детской, молодежной, женской и мужской, однако обрядовые роли участников были разными и зависели от социального статуса в обществе. Гендерная стратификация, как социально-мифологическая структура, в свадебном обряде имеет четкое распределение ролей в каждом ритуальном действии, ретранслирует семейный и социальный строй местного населения, а также имеет непосредственное влияние на формирование у детей и молодежи представлений о правилах традиционной системы социального строя.

Ключевые слова: гендер, мифология, социальный миф, Западная Волынь, гендерные субкультуры, свадебный обряд, свадебные роли, общественно-социальное устройство.

Shvorak Inna, Postgraduate student, National Academy of Culture and Arts Management

Gender subcultures in the wedding tradition of Western Volhynia as a social and mythological structure

The purpose of the article is to determine gender and age stratification in the wedding ceremony of Porturia – one of the subareas of historical and ethnographic Western Volhynia. **Methodology.** The research methodology is based on the system-structured and integrative methods. **Scientific novelty:** 1) wedding tradition of the Porturia was the first considered in the context of gender; 2) the first publishing of results of author's field research during 2011–2015. **Conclusions.** Conclusions. The analysis of gender-age stratification in Poturi's wedding ceremony made the following conclusions. Relaying the device of family life through the prism of wedding ceremony. Representatives of all four gender subcultures participated in the wedding ceremony of Potour (and Ukraine in general): children, youth, women and men. A characteristic feature of gender stratification in the Poturia wedding ceremony is a clear division of responsibilities and roles between the male and female subcultures: men were responsible for the administrative and ceremonial moments (marriage, redemption of the bride, reading of the crown, meeting and drinking of the Cossacks) escort wedding). Women were assigned the role of organizing and supporting the business and ritual part of the wedding (preparing brides for marriage, baking a cow, cooking for the festive table, song accompaniment). The example of Poturyi's wedding ceremony traces the phenomenon of indirect education of children through wedding events, which is also characteristic of the wedding tradition of Ukraine as a whole. Compared to adults, the participation of children was not very active: the girls dressed in the bride, the boys untied the hair of the sister-bride and sat in the newlyweds' place during her ransom. However, due to the involvement of children in such adult ceremonies as weddings, representatives of the children's subculture formed an idea of family life and the rules of social order. The system of distribution of the main and minor characters. Despite gender-related and functional-role differences, youth, male and female subcultures share a common rite structure, namely, rank marking in each of the wedding ranks, that is, the selection of the main and minor characters. In the group of housewives or lovers always identified the woman responsible for the task. This could also include an older friend and an older matchmaker representing the youth. Such division is a traditional practice of the hierarchical system of marking wedding acts not only in Poturya but almost all over Ukraine. Each subculture and its representatives, in turn, were responsible for fulfilling the role of the community (that is, the system of socio-traditional norms) in the wedding; each role became part of a complex and dramatic, but coherent, mechanism of the West Volyn wedding.

Key words: gender, mythology, social myth, Western Volhynia, gender subcultures, wedding ceremony, wedding roles, public and social system.

Актуальність теми дослідження. Проблема гендеру сьогодні все більше викликає інтерес з боку дослідників традиційної культури, що зумовлено низкою різних причин. Питання гендерних субкультур та їхніх функцій у весільно-обрядовій традиції Потур'я ще не було висвітлено у вітчизняній науковій думці. Крім того, територія зазначеного субареалу є особливо цікавою з точки зору фольклорно-етнографічної динаміки, а саме – перехідної тенденції весільної традиції від Полісся до Волині.

Аналіз досліджень і публікацій. На сьогодні гендерні студії у світі представлені окремим науковим міждисциплінарним напрямком Gender Studies [15]. В Україні ці дослідження стають все більш актуальними. Питання гендерної стратифікації у народній культурі вже були предметом вивчення у сфері етнології [10; 11; 12] історії [8], соціології [9], філософії [3, 6], культурології [4]. Особливої уваги заслугове п'ятитомне історико-етнологічне видання під редакцією Марини Гримич «Народна культура українців: життєвий цикл людини» [2; 5; 11; 12], до якого увійшли статті фольклористичного, етнографічного та соціокультурного напрямків.

Мета дослідження полягає у виявленні статево-вікової стратифікації у весільному обряді Потур'я, одного із субареалів історико-етнографічної Західної Волині.

Аналітичною базою слугували власні польові дослідження весільної традиції з басейну річки Турії, а також рукописи, аудіозаписи дослідників минулого та сучасності (О. Кольберга, Лесі Українки, К. Квітки, Ю. Цехміструка, Л. Добрянської, Ю. Рибачка, І. Клименко та ін.).

Виклад основного матеріалу. Природа гендеру є складним явищем за своєю суттю. Гендер перекладається з англійської як «рід», «стать». Даний термін був уведений американським психоаналітиком Робертом Столлером наприкінці 60-х років минулого століття. Столлер запропонував використовувати поняття гендеру, яке до того застосовувалося виключно для фізичного та біологічного визначення роду у соціально-культурному значенні. Сьогодні поняття *гендеру* виходить за рамки біологічного і трактується у науковій думці як *соціальна стаття*. Поняття соціальної статі цілком є релевантним по відношенню і до традиційної обрядовості, а зокрема – у весільних обрядодіях на Потур'ї. Тобто за правилами, що існували у сільській громаді, особа могла отримати лише ту весільну роль, що відповідає її соціальному статусу, котрий власне і визначався статево-віковими критеріями. Отже, в контексті аналізу традиційної культури соціальна стаття позиціонується як поєднання статевої та вікової ознак. Об'єднання цих двох параметрів складає *гендерну субкультуру* – статево-вікову стратифікацію відповідно до вікових циклів людини, – і є найбільш відповідним для здійснення аналізу гендерних ролей в родинно-обрядовій культурі українців (звідси сформувалося поняття дитячої, молодіжної, жіночої та чоловічої субкультур). Поліна Герчанівська зазначає: «народну культуру слід розглядати як субкультуру, яка сформувалася в надрах селянського середовища в період стратифікації суспільства на ґрунті етнічної культури й успадкувала її зміст, основні ознаки, інваріанти (традиційність, соборність, синкретичність, символічність), конвенціональні механізми соціокультурної регуляції і ретрансляції досвіду соціуму, що детермінувало її особливості» [4, 140].

У весільному обряді Західної Волині найактивнішою та найбільш залученою до різних обрядових є *молодіжна субкультура*. Це пов'язано з численними обрядами, котрі є неможливими без участі молоді: обряди викупу нареченої, плетіння вінків, передирки дружок та свашок та ін. Крім того, представники молоді (дружки та свашки) є найбільш наближеними до наречених. Неодружені дівчата і хлопці в громадсько-соціальному житті села вважалися «неповноцінними» (на відміну від одружених, вони не мали соціально-громадського статусу). Так у весільному ритуалі Середнього Потур'я (Ковельський, Турійський райони) спостерігаються різноманітні висміювання неодруженої молоді. Наприклад, старшого свата гості жартома висміювали наступним чином [с. Мировичі, Турійськ, 2013 р.]:

*Старший сват, старший сват, / Велика чванька, / Мати штани залатала,
Думав що китайка.*

Важливу роль у молодіжній групі відіграє брат нареченої: в момент її викупу він сидить за столом на місці молодого. Примітно, що не сестра, не мати, не батько, – а саме брат молодої заміняє в цій обрядодії нареченого [с. Туропин, Турійськ, 2013 р.]:

*Братику-намісничку, 2 р. / Сиди в золотому крісничку, /
Січи, рубай, сестри не дай, / За чотири золотий.*

У статево-віковій стратифікації весілля на Потур'ї найбільш яскраво та різноманітно представлені *чоловіча та жіноча субкультури*. Якщо молодіжна сфера представлена переважно гуртовою системою ролей (свашки, свати, дружки, бояри), то так звана зрілість часто наділена *одноособливими ритуальними персонажами* (староста, хорунжий, теща, свекруха).

Особлива роль в обрядодіях відводилася жінці-матері, оскільки материнство в українській культурі вважається найбільшим благословінням від Бога і суспільним обов'язком жінки. Не дивно, що найдраматичніші моменти весілля пов'язані з матір'ю нареченої. Наприклад, гості звертаються до мами молодої після обряду вінчання [с. Туропин, Турійськ, 2013 р.]:

Спитай, спитай, матюно своєї дочки, / Чи горіли ясенечко свічечки.

Мати нареченої виступає також як теща для новоприбулого зятя [с. Затурці, Локачі, 2013 р.]:

Теща зятя вітає, гостей пригласає./ Будь зятю багатий як козх волохатий.

Рідше виражений образ матері-свекрухи, пов'язаний із перезвою та переїздом нареченої до нової родини [с. Соловичі, Турійськ, 2013 р.]:

Доси нас дожидають, / Доси нас виглядають,

Ой чи не іде./ Молода Тонюся,

До свекрухи у гості.

Наукова новизна полягає у тому, що у статті 1) вперше розглянуто весільну традицію Потур'я в контексті гендеру та сформовано структурно-функціональну специфіку цього явища; 2) вперше представлені результати польових досліджень авторки протягом 2011–2015 рр.

Висновки. Здійснений аналіз статево-вікової стратифікації у весільному обряді Потур'я дозволив зробити наступні висновки.

1. *Ретрансляція устрою сімейного життя через призму весільного обряду.* У весільному обряді Потур'я (та України загалом) брали участь представники усіх чотирьох гендерних субкультур: дитячої, молодіжної, жіночої та чоловічої. Характерною особливістю гендерної стратифікації у весільному обряді Потур'я є чіткий розподіл обов'язків та ролей між чоловічою та жіночою субкультурами: чоловіки відповідали за адміністративно-обрядові моменти (сватання, викуп молодої, читання «корони», зустріч та перепій запорожцям, музично-інструментальний супровід весілля). Жінкам була відведена роль організації та супроводу господарсько-обрядової частини весілля (підготування наречених до шлюбу, випікання короваю, приготування їжі для святкового столу, пісенний супровід обрядів).

2. На прикладі весільного обряду Потур'я простежується явище *опосередкованого виховання дітей завдяки весільним подіям*, що є притаманним і для весільної традиції України в цілому. Порівняно з дорослими, участь дітей не була надто активною: дівчатка перевдягалися у наречену, хлопчики розплітали косу сестрі-нареченій та сиділи на місці молодого під час її викупу. Проте, завдяки залученню дітей до такого дорослого обрядодійства як весілля, у представників дитячої субкультури формувалося уявлення про сімейне життя та правила соціального устрою.

3. *Система розподілення головних та другорядних персонажів.* Попри статево-вікові та функціонально-рольові відмінності, молодіжна, чоловіча та жіноча субкультури мають спільну *обрядову структуру*, а саме – *рангове маркування у кожному з весільних чинів*, тобто виділення головних та другорядних персонажів. У групі хазяйок чи коровайниць завжди визначали жінку, відповідальну за виконання завдання. Сюди можна також віднести старшу дружку та старшого свата, котрі представляють молодь. Такий поділ є традиційною практикою ієрархічної системи маркування весільних чинів не лише на Потур'ї, але й майже на всій території України. Кожна субкультура та її представники своєю чергою відповідали за виконання визначеної громадою (тобто системою соціально-традиційних норм) ролі на весіллі; кожна роль ставала частиною складно-драматургічного, але злагодженого механізму Західно-Волинського весілля.

Примітки:

1. Традиційний соціальний міф – система суспільного устрою, котрий сформувався в умовах української традиційної культури протягом XIX – поч. XX ст.

Література

1. Андрієнко О. В. Соціальні міфи: поняття, структура та основні характеристики // Вісник Донецького нац. університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Серія «Гуманітарні науки». 2008. № 2(38). С. 4–12.

2. Борисенко В. Жіночі весільні чини в традиційній обрядовості українців // Народна культура українців: життєвий цикл людини. У 5-ти т. Том 3. Київ: Дуліби, 2012. С. 161–164.

3. Гапон Н. Дослідження статі у другій половині XX сторіччя: корективи соціально-гуманітарного знання // Соціогуманітарні проблеми людини. 2008. № 3. С. 48–54.

4. Герчанівська П. Е. Функціонування народної культури в соціумі // Культура України. 2010. Вип. 29. С. 132–141.

5. Гримич М. З дівчини – в жінку: перша шлюбна ніч в українців // Народна культура українців: життєвий цикл людини. У 5-ти т. Том 3. Київ: Дуліби, 2012. С. 176–191.

6. Даренська В. Традиційна народна культура: аналіз формування гендерних стереотипів // Культура і сучасність. 2009. № 1. С. 19–24.

7. Ігнатенко І. Роль та функції жінок похилого віку в традиційній культурі українців: соціобіологічний підхід // Етнічна історія народів Європи. 2012. Вип. 37. С. 63–66.

8. Кісь О. Жінка в українській селянській сім'ї другої половини XIX – початку XX століття : автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.05 – етнологія. НАН України, Інститут народознавства. Львів, 2001. 18 с.

9. Костюк І. Міф як соціокультурний феномен: функціональне навантаження // Вісник Львівської національної академії мистецтв. 2010. Вип. 21. С. 367-378.
10. Мацюк З. С. Хто в сім'ї голова, а хто шия? // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк : Вежа, 2010. №9. С. 81-86.
11. Несен І. Участь молоді у родинній обрядовості українців // Народна культура українців: життєвий цикл людини. У 5-ти т. Київ: Дуліби, 2012. Т. 2. С. 148–168.
12. Несен І. Способи маркування жіночих чинів в українському весіллі // Народна культура українців: життєвий цикл людини. У 5-ти т. Київ: Дуліби, 2012. Т. 3. С. 165–175.
13. Стоянова Г. Гендерные роли как отражение архетипов национальной культуры в контексте обрядов жизненного цикла // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2015. № 9. С. 45–50.
14. Янковська Ж. Роль жінки-матері у весільному обряді українців: окремі зауваги до аналізу // Гендерна проблематика та антропологічні горизонти : Матеріали I Всеукраїнської науково-практ. конф.; Нац. університет "Острозька академія". Острог, 2011. С. 102–106.
15. Lorber J. Paradoxes of Gender. London: Yale university press, 1994. P. 111–117.

References

1. Andrienko, O. V. (2008) Social myths: concept, structure and main characteristics. Herald of Donetsk National University of Economics and Trade by Michael Tugan-Baranovsky. Series "Humanities", vol. 2 (38). Kyiv, Pp. 4–12. [in Ukrainian].
2. Borysenko, V. (2012). Women's wedding ranks in the traditional ritual of Ukrainians. Folk culture of Ukrainians: Human Life Cycle. Vol. 3. Kyiv: Duliby, Pp. 161–164. [in Ukrainian].
3. Hapon, N. (2008). Gender Studies in the Second Half of the XX-th Century: Corrections of Social and Humanitarian Knowledge. Socio-humanitarian problems of people. I. Franko National University, Vol. 3. Lviv, Pp. 48–54. [in Ukrainian].
4. Herchanivska, P. E. (2010). Functioning of folk culture in society. Culture of Ukraine. Vol. 29. Kharkiv, Pp. 132–141. [in Ukrainian].
5. Hrymych, M. (2012). From a girl - to a woman: the first marriage night of Ukrainians. Folk culture of ukrainians: Human Life Cycle. Vol 3. Kyiv: Duliby, Pp. 176–191. [in Ukrainian].
6. Darenska, V. (2009). Traditional folk culture: an analysis of the formation of gender stereotypes. Culture and modernity. Vol. 1. Kyiv, Pp. 19–24. [in Ukrainian].
7. Ihnatenko, I. (2012). The role and functions of elderly women in the traditional culture of Ukrainians: socio-biological approach. Ethnic History of the Nations of Europe. Vol. 37. Kyiv, Pp. 63–66. [in Ukrainian].
8. Kis, O. (2001). The Woman in the Ukrainian Peasant Family of the Second Half of the XIXth - the Beginning of the XX Century. Author's abstract of Dissertation work for gaining the degree of the Candidate of history of Sciences: 07.00.05 Ethnology. Ukrainian National Academy of Sciences. Institute of Ethnology. Lviv, 18 p. [in Ukrainian].
9. Kostiuk, I. (2010). Myth as a sociocultural phenomenon: functional load. Herald of the Lviv National Academy of Arts. Vol. 21. Lviv, Pp. 367–378. [in Ukrainian].
10. Lorber, J. (1994). Paradoxes of Gender. London: Yale university press, Pp. 111–117. [in English].
11. Matsiuk, Z. S. (2010). Who's in the family head, and who's the neck? Scientific Herald of the Volyn National University named after Lesya Ukrainka. vol. 9. Lutsk : Vezha, Pp. 81–86. [in Ukrainian].
12. Nesen, I. (2012). Participation of young people in the family rituals of Ukrainians. Folk Culture of Ukrainians: Human Life Cycle. Vol. 2 Kyiv: Duliby, Pp. 148–168. [in Ukrainian].
13. Nesen, I. (2012). Methods of marking female ranks in Ukrainian wedding. Folk Culture of Ukrainians: Human Life Cycle. Vol. 2 Kyiv: Duliby, Pp. 165–175. [in Ukrainian].
14. Stoianova, H. (2015). Gender roles as a reflection of archetypes of national culture in the context of life cycle rituals. Scientific Herald of the International Humanitarian University. Vol. 9. Odesa, Pp. 45–50. [in Russian].
15. Iankovska, Zh. (2011). The role of woman-mother in the wedding ceremony of Ukrainians: separate observations for analysis. Gender issues and anthropological horizons: Materials of the All-Ukrainian scientific-practice conference; National University "Ostroh Academy". Ostrog, Pp. 102–106. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 8.06.2019

Прийнято до публікації 1.07.2019